

OLIVIA ANGÉ*

Yapa. Ajándékok, cserék és összejátszás a Déli Andokban¹

Az Andokban a *yapa* szó azt a néhány élelmiszert jelöli, amelyet a csere feltételeinek rögzítése után az egyik partner ingyen felajánl a másiknak. Az ajmara *yapaña* (*megnövel*) igéből származó kifejezés beépült a Kordillerákban beszélt kecsua és spanyol nyelvbe. Néhány utaláson kívül eddig semmiféle szisztematikus leírás nem készült erről az andokbeli juttatásról². A világ többi részéről származó beszámolók, amelyek a csere végén felajánlott kis ráadásokról szólnak, hasonlóképpen töredékesek, ha egyáltalán léteznek. Ebben a tanulmányban etnográfiai eszközökkel mutatom be ezt a gazdasági intézményt, ahogy azt a bolíviai határnál, az argentin Andok magashegységében megfigyeltem.³

* A szerző a hollandiai Wageningen Egyetem szociológia posztdoktori ösztöndíjasa, illetve a brüsszeli Université Libre antropológus kutatója. E-mail: Olivia.Ange@ulb.ac.be és Olivia.Ange@wur.nl

¹ A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: *Yapa. Dons, échanges et complicités dans les Andes méridionales*. In: *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 2011, 3. szám, 239–253.

² Absi, Pascale: *Il ne faut pas mêlanger les fortunes...*, i. m., 2007. 359.; Buchard, Roderick E.: *Coca y trueque de alimentos...*, i. m., 1974. 232.; Lecoq, Patrice: *Caravanes de lamas ...*, i. m., 1987. 25.; Mayer, Enrique: *The articulated peasant...*, i. m., 2001. 156. stb.

³ Jelen tanulmányt egy kutatói év során írtam, amelyet a Wiener Anspach Alapítvány finanszírozott. Az etnográfiai adatok a 2005 és 2010 között az argentin Andokban (pontosabban Yavi megyében) lezajlott terepmunkából származnak. Rendkívül hálás vagyok Losonczy Annamáriának és Gilles Rivière-nek, akik figyelemmel kísérték észrevételeimet ezen kutatói évek alatt. Köszönettel tartozom Patrik Menget-nak is, aki fontos megjegyzésekkel látta el a szöveg korábbi változatát. Végül köszönöm a két anonim lektornak észrevételeiket. Magától értetődően a felelősség egyedül engem terhel a tanulmány végső változatáért.

A juttatást szabályozó normatív keret vizsgálatával rámutatok, hogy ez csak ritkán tekinthető az alku egy változatának, tehát nem helyálló, ha ezzel a kifejezéssel írjuk le, mint ahogy azt néhány szerző tette. Ha valóban egy kereskedelmi technikáról van is szó, akkor sem kevésbé jár együtt a nagylelkűség fellángolásával, és ideális esetben egy örökérvényű társadalmi kapcsolat vágyaként vagy kifejeződéseként mutatkozik meg, amit néha a gazdasági összejátszáshoz hasonlónak értékelnek. Ezt a gesztust távolról sem csak a nyereségvágy vezeti: az ajándék-csere típusú szolgáltatások „mondhatni, önkéntes, látszólag szabad és érdektől mentes, ugyanakkor mégis kötelező és érdekek által vezérelt” jellege határozza meg.⁴ A cseréket lezáró kis ráadásokat ilyen gesztusoknak fogjuk tekinteni. Ezáltal csatlakozom az Alfred Gell által a *pura kianáról (kiegészítésekről)* szóló rövid elemzésében kifejtett véleményéhez, amelyben a *yapa* indiai változatát az ajándék egy formájának nyilvánította.⁵

A klasszikus szövegek, amelyek a kortárs gazdasági antropológiát meghatározó viták kiinduló állításait tartalmazzák, a kölcsönös ajándékcsereát állítják szembe a piaci cserével.⁶ Az ajándékot, amelyre összetartó partnerek közti társadalmi kapcsolat működtetőjeként tekintettek, a hagyományos társadalmak legfontosabb alapelvének látták, szembeállítva a modern társadalmak atomizációjáért felelősnek ítélt árucikkkel. Ez a szembeállítás mély nyomot hagyott a gazdasági antropológia későbbi fejlődésében. Csúcspontját Gregory híres elképzelésében érte el, aki az ajándékra olyan elidegeníthetetlen jószágként tekintett, amely kölcsönösen egymásra utalt partnerek közt létesít társadalmi kapcsolatot, szemben az egymástól független cselekvőket összekapcsoló elidegeníthető árucikkkel. Ez a dichotómikus felfogás a cserekereskedelmet a piaci cserével azonosítja, és szükségtelenné téve a gazdaságon túlmutató

⁴ Mauss, Marcel: *Tanulmány az ajándékról...*, i. m., 2000. 197.

⁵ Gell, Alfred: *The market wheel...*, i. m., 1982. 486.

⁶ Marx, Karl: *A tőke...*, i. m., 1955.; Simmel, Georg: *A pénz filozófiája...*, i. m., 2004.; Malinowski, Bronisław: *Les Argonautes...*, i. m., 1989.; Mauss, Marcel: *Tanulmány az ajándékról...*, i. m., 2000.

vonatkozások figyelembevételét, a társadalmi csoportokhoz képest azt külsődlegesnek tekinti.⁷

A Caroline Humphrey és Stephen Hugh-Jones által egybegyűjtött munkák⁸ azonban rámutattak, hogy az árucserében résztvevő felek a cseréiket igyekeznek örökérvényű és sajátos kapcsolatokba ágyazni, amit tagadhatatlanul megerősítenek az andokbeli néprajzi leírások is. Számos más munkával együtt ez a gyűjtemény általánosabban kérdőjelezte meg az ajándékgazdaság és piacgazdaság dualista megkülönböztetését.⁹ Parry és Bloch így foglalják ezt össze: „az ajándékcseré és árucseré ellentéte kevésbé tűnik abszolútnak, mint ahogy azt gyakran felteszik, hiszen úgy látszik, hogy az egyik könnyen átalakulhat a másikba.”¹⁰ A *yapa*, amelyben az ajándék és a piaci csere egyazon gazdasági interakcióban találkozik, ezek anyagi, időbeli és társadalmi beágyazódásának konkrét példáját kínálja. Mindazonáltal e gazdasági intézmény társadalmi és szimbolikus performativitásának a megértése egy precíz, analitikus differenciálást igényel az anyagi javak átruházásának módozatai közt. Ebben a tekintetben figyelembe fogom venni a kötelezettség erkölcsi vagy jogi természetét, amely arra indítja a kutatót, hogy visszatérjen a tranzakcióhoz mint döntő kritériumhoz¹¹

A *yapáról* szóló tanulmány rámutat arra, hogy az ajándékok és az árucikkek semmilyen esetben sem alkotnak autonóm szférákat, amelyek saját társadalmi felépítéssel lennének jellemezhetőek. A

⁷ Malinowski, Bronisław: *Les Argonautes...*, i. m., 1989.; Polanyi, Karl: *The economy as instituted process...*, i. m., 1957.; Sahlins, Marshall: *Age de pierre ...*, i. m., 1976.; Chapman, Anne: *Barter as a universal mode...*, i. m., 1980.

⁸ Hugh-Jones, Stephen – Humphrey, Caroline (eds.): *Barter, exchange and value...*, i. m., 1992.

⁹ Bourdieu, Pierre: *Le sens pratique...*, i. m., 1980.; Hart, Keith: *Heads or tails?...*, i. m., 1986.; Appadurai, Arjun: *Az árúk és az érték politikája...*, i. m., 2008.; Kopytoff, Igor: *A dolgok kulturális életrajza...*, i. m., 2008.; Parry, Jonathan: *The Gift...*, i. m., 1986.; Bloch, Maurice – Parry, Jonathan (eds.): *Money and the morality of exchange...*, i. m., 1989.; Carrier, James G.: *The gift...*, i. m., 1992.; Gudeman, Stephen: *Ethnicity, markets and migration...*, i. m., 1997.; Daniels, Inge: *The “social death”...*, i. m. 2009. stb.

¹⁰ Bloch, Maurice – Parry, Jonathan (eds.): *Money and the morality of exchange...*, i. m., 1989. 10.

¹¹ Bourdieu, Pierre: *Le sens pratique...*, i. m., 1980. 179.; Descola, Philippe: *Par delà nature et culture...*, i. m., 2005. 429.; Testart, Alain: *Echange marchand...*, i. m., 2001. 720.

résztvevő felek gazdasági erkölcsét inkább ezek sajátos összefonódásán keresztül lehet megérteni. E sajátos összefonódásban, pontosabban annak a *yapában* megjelenő formájában, egy andokbeli közös gazdasági logika mutatkozik meg.¹² Olivia Harris helyesen emeli ki: „ahogy korábbi történelmi korokban, úgy az indián identitás a huszadik század második felében is szorosan kötődik azokhoz a módokhoz, ahogyan saját gazdasági alapjaik és a szélesebb társadalom megengedi számukra a piaci részvételt.”¹³ Ebben a tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogy a gazdaság közösségi és piaci tartományainak¹⁴ e sajátos keresztezését megszilárdítva, a *yapa* az identitásjellemzők rögzítéséhez járul hozzá egy etnikai szempontból különösen dinamikus vidéken. Ily módon hozzá fogok tenni azokhoz a kutatásokhoz is, amelyek az őslakosok regionális piacokon való részvételét interakciós megvilágításba helyezik, és ezáltal annak sajátos jellegét hangsúlyozzák.¹⁵

Egyébiránt a kereskedő ajándékoknak ez a vizsgálata igazolni fogja, hogy a kereskedelmi tranzakciók társadalmi beágyazódása az Andokban nem szükségszerű,¹⁶ emiatt az azokra vonatkozó bevett definíciók alkalmazatlanok a megragadásukra.¹⁷ Az Andokban a haszonorientált – és történetesen piaci – cserék ugyanúgy meghatározhatják és fenntarthatják a társadalmi viszonyokat, mint a kölcsönös ajándékok. A *yapával* megkoronázott cserék különösen hajlamosak erre. Ennek a gazdasági intézménynek a vizsgálata újszerű megvilágításba fogja helyezni a David Sneath által

¹² Az északi határral kapcsolatban I. Ferraro, Emilia: *Culture and economy...*, i. m., 2006.

¹³ Harris, Olivia: *Ethnic identity...*, i. m., 1995. 372.

¹⁴ Gudeman, Stephen: *The anthropology of economy...*, i. m., 2001.

¹⁵ Harris, Olivia: *Economía étnica...*, i. m., 1987.; Larson, Brooke: *Andean communities...*, i. m., 1995.; Lehmann, David (ed.): *Ecology and exchange in the Andes...*, i. m., 1982.; Platt, Tristan: *Le calendrier économique des Indiens...*, i. m., 1987.; Riviére, Gilles: *Évolution des formes d'échange...*, i. m., 1979.

¹⁶ Ferraro, Emilia: *Culture and economy...*, i. m., 2006.; Flores Ochoa, Jorge A. – Najjar Vizcarra, Yemira D.: *El Likira...*, i. m., 1976.; Harris, Olivia: *Economía étnica...*, i. m., 1987.; Larson, Brooke: *Andean communities...*, i. m., 1995.; Lehmann, David (ed.): *Ecology and exchange in the Andes...*, i. m., 1982.; Mayer, Enrique: *The articulated peasant household economy...*, i. m., 2001.

¹⁷ I. pl. Gregory, Chris A.: *Gift and commodities...*, i. m., 1982. 100.; Kopytoff, Igor: *A dolgok kulturális életrajza...*, i. m., 2008. 111.; Testart, Alain: *Echange marchand...*, i. m., 2001. 727.

megalapozott megkülönböztetést azon aktusok közt, amelyeket tranzakciónak kell tekintenünk, valamint azok közt, amelyeket „inkább értelmezhetünk ’megvalósításként’ [enactions] – a kapcsolatok és az emberek azon jellemvonásainak megtestesüléseként, amelyet találóbb a kötelezettség és az elvárás fogalmaival leírni.”¹⁸ Jelen andokbeli etnográfiai leírásból kiindulva azt fogom bemutatni, hogy egyes aktusok egyszerre lehetnek „tranzakciók” és „megvalósítások” is.

Azon túl, hogy megtestesítik a személyközi kapcsolatokat, valamint a belőlük fakadó kötelezettségeket, a *yapával* lezárt gazdasági interakciók kifejeznek egy kulturális hovatartozást, amely túlmutat a szóban is gyakran megjelenített etnikai, nemzeti és gazdasági identitás-kategóriákon. Így tehát ez a leírás igazolni fogja, hogy a „piac” konkrét megjelenése elválaszthatatlan a lokális kontextustól, amelyben megnyilvánul,¹⁹ és hogy az azt alkotó kulturálisan meghatározott kölcsönhatások hozzájárulhatnak az identitásmintázatok megrajzolásához.²⁰

Az anyagi javak forgalma a Déli-Andokban: cambio, negocio, invitación

Argentínában a *yapa* gyakorlata a kolla identitáshoz fűződik – a csoport egyike annak a huszonhat „öslakos népnek”, amelyet a nemzeti alkotmány elismer. Az argentin Andok falusi közösségeinek tagjain és az e közösségekből származó, a városba költözötteken kívül ez az etnonim a Bolíviában született öslakosokra is vonatkozik, amennyiben argentin területen tartózkodnak. A bolíviaiakkal ellentétben az argentin andokbeli öslakosok saját maguk is kolláknak nevezik magukat.²¹ Egyébiránt a falusiak önkéntelenül inkább egy

¹⁸ Sneath, David: *Transacting and enacting...*, i. m., 2006. 89.

¹⁹ Dilley, Roy (ed.): *Contesting markets...*, i. m., 1992.

²⁰ Humphrey, Caroline – Mandel, Ruth (eds.): *Markets and moralities...*, i. m., 2002.

²¹ Ennek a hovatartozási kategóriának a morális konnotációi is jelentősen megváltoztak 1994-ben, amikor a nemzetépítés során jogilag elismerték az öslakos népeket. Jól látszik ebből, hogy a népnév felülről megszabott formáinak vagy visszakövetelésének nem csak kulturális, hanem ugyanúgy politikai és gazdasági tétje is van, téték, amelyek vizsgálatára ez a tanulmány nem vállalkozhat. Egyáltalán nem fogom tárgyalni az argentin határ közelében élő

olyan kategóriarendszer szerint fogalmazzák meg hovatartozásukat, amelyet lakóhelyük ökológiai szintjei tagolnak. A magas fennsíkokon lakó pásztorok mindenekelőtt *Puneño*ként határozzák meg magukat, szemben a *Quebradeño*kkal, akik a völgyben földművesek. Ezek a gazdasági és földrajzi vonatkozásokra alapozott kategóriák tágabbak, mint a kolla hovatartozás, mert a bolíviai területen tartózkodó állattenyésztőkre és földművesekre is vonatkoznak, akik az „argentínai őslakosokra” vonatkozó kategorizációból kimaradnak. A tömeges városi integrálódás ellenére más andokbeli etnikai csoportokhoz hasonlóan a kolla identitás továbbra is a mezőgazdasági termelés egy módjával kapcsolódik össze, amely olyan sajátos elképzelésrendszerbe ágyazódik, amelynek az alvilági főistenség, a *Pachamama* iránti tisztelet alkotja a sarokkövét. Az argentin Andok parasztjai kizárólag spanyolul beszélnek,²² de a nyelvükben fennmaradó kecsua és ajmara nyomok a kulturális identifikáció egy másik kritériumát képezik.

Az argentin Andok városiasodott területein egy kreol kisebbség is él. Olyan állampolgárokról van szó, akik nem európai bevándorlók leszármazottjai, és nem tartják magukat őslakosnak, habár néhány felmenőjük annak vallhatta magát. Emiatt a kreol hovatartozás egy keveredési folyamatra utal,²³ annál is inkább, mert a vidéki és a városi terek közti folyamatos fizikai kommunikáció hozzájárul a viszonylag időszakosan vándorló őslakos parasztok és a véglegesen városokba telepedett, emiatt magukat a kreolokkal azonosító kollák közti határok kiradírozásához. A határ, amely ezt a két csoportot egymástól elválasztja, erősen szubjektív és dinamikus, ahogy ezt az etnikai elrendeződéseknél megszokhattuk.²⁴

Ahogy máshol is az Andokban a déli régióban, különösen a számunkra érdekes argentin-bolíviai határszakasz két oldalán, a parasztok olyan fajokra specializálódnak, amelyek kedvezően fejlődnek abban a ökológiai niche-ben, amelyben a parasztok élnek. Elsősorban a felföldi állattenyésztés, az alacsonyabban fekvő

bolíviaiak által alkalmazott „kettős nemzetiség” stratégiája kapcsán felmerülő kérdéseket sem.

²² Kivételt képeznek azok a puna megyék, amelyeket a 20. század elején csatoltak Argentínához a salétromháború lezárásaként. Itt ugyanis még beszélnek a kecsuát.

²³ Karasik, Gabriela: *Cultura popular e identidad...*, i. m., 2006. 469.

²⁴ Banks, Marcus: *Ethnicity: anthropological constructions...*, i. m., 1996.

területek gabona- és gumótermesztése, valamint a völgyek kukoricatermesztése jellemző. Hogy hozzájussanak a kiegészítő élelmiszerekhez, a háztartások termelésük feleslegének egy részét a *cambiónak* (szó szerint csere) nevezett közvetlen tranzakcióra fordítják. Ez az aktus bekövetkezhet alkalmilag, két különböző ökológiai zónában élő háztartás képviselői között, akik e célból találkoznak, vagy egy találkozást kihasználva elcserélik javaikat. E tranzakciókat másrészt az e célra kijelölt időbe és térbe sűrítve is megtaláljuk: a vásárokról van szó, amelyeket általában a helyi vallási naptárban található jelentősebb egyházi ünnepek alkalmából szerveznek. A vásárok pénzügyi tranzakciók színhelyéül is szolgálnak. Hogy mezőgazdasági termékeiket eladják, a parasztek mindemellett a városi piacokon is megjelennek, amelyek mindennap megnyitják kapuikat.²⁵ Az így megszerzett pénzt általában azonnal elköltik olyan ipari élelmiszerekre, amelyek a mindennapi táplálkozás részét képezik, mint például a tészta, rizs, liszt, gabona, olaj, cukor.²⁶

Másrészt a parasztek egy része olyan jövedelmező tranzakciókba is befektet, amelyet ők spanyolul *negociónak*, azaz üzletnek neveznek. Ezek az ügyletek mennyiségi haszon szerzésére törekszenek a csereérték felhalmozása által, míg a *cambio* során szerzett hasznot elsősorban minősége szerint értékelik. *Az árucseré lehetővé teszi, hogy megtömd a gyomrod. Az üzlet arra való, hogy megtömd a gyomrod és gyarapítsd a tőkéd* – magyarázta Perfecto egy vásárban. Ez a különbség visszatükröződik az Olivia Harris által említett „intercambio para consumo” és „intercambio para beneficio”

²⁵ A termelés városi piacra, közvetlen csereére vagy fogyasztásra szánt részének egyensúlya függ a háztartás összetételétől, a főbb utaktól való távolságtól, attól, hogy mely élelmiszereket részesítik előnyben, a termés minőségétől stb. Yavi megyében a pásztorok többsége La Quiaca város piacára jár, hogy eladjon havonta egy-két lámát vagy juhot. Évente hasonló mennyiségben adnak túl közvetlen csere során. Ráadásul otthon is elfogyasztanak havonta átlagosan egy állatot. Ami a földműveseket illeti, ők termésüknek nagyjából a felét adják el a városi piacon, 10%-át tartják meg vetőmagnak, 35%-át fogyasztja el a háztartás és 5%-át szánják kiegészítő élelmiszerek megszerzésére.

²⁶ Azért, hogy váratlan kiadásai ne jelentsenek gondot, az ebben a régióban élő parasztek alkalmi munkákat is vállalnak a regionális munkaerőpiacon, vagy az ország déli része felé irányuló időszakos migrációt folytatva. Sőt, a lakosok többségének jár havonta egy vagy többféle állami segély is.

kategóriákban is,²⁷ amelyek megfelelnek a gazdaság közösségi-, illetve kereskedő területeinek, ahogyan azokat Gudeman meghatározta.²⁸

A parasztok a *negocio* logikáját az eladáshoz társítják, míg a *cambio* logikája ideális esetben a parasztok közt zajló pénzhasználat nélküli cserékben érvényesül. *Amikor üzletről beszélnek, ez azt jelenti, hogy pénz cserél gazdát* – fogalmazták meg például. Ha egy pénzeszköz használata inkább a *negocio* létrejöttét segíti is elő, maga a terminus inkább a művelet logikájára utal mint a peso tényleges használatára; és megfordítva, a tranzakció közvetlen jellegéből nem következik, hogy alárendelődjön a *cambio* logikájának, mivel az árucseré szintén célozhatja meg – a csereérték fogalmával mért – profitszerzést.²⁹ A földművelőkkel ellentétben, akik alkalmasszerűen üzletelnek, hogy kiegészítsék a bevételüket, a városiakok e tevékenységet főidejű foglalkozásként is űzhetik. Mivel a kolla identitás erősen összekapcsolódik a földhöz mint fizikai térhez (a közösséghez tartozó területhez) és mint az alapvető természetfeletti entitáshoz (a Pachamamához) fűződő kapcsolattal, a kereskedelembe való gazdasági specializációt – az azt előfeltételező városi léthez hasonlóan – a kreolizáció jeleként értelmezik.³⁰ Ezzel ellentétben a *cambio* során létrejövő tranzakciókra tipikusan öslakos gazdasági tevékenységként tekintenek, ahogy erre a nyelvi kifejezésre is, amely helyett a kreolok inkább a *trueque* (árucseré) kifejezést használják.

A *cambión* és a *negoción* kívül van egy harmadik logikája is az anyagi javak áramlásának, amely az ajándék egy formája: a meghívás (spanyolul *invitación*). Azáltal, hogy nyíltan nem vár el anyagi viszonzást, ez a tranzakció önzetlennek tűnik. Azonban mégis elvárják a gesztus reciprocitását, de implicit módon és a tranzakció értéke sincs pontosan meghatározva. Mivel az ellenérték megszerzése nem feltétele a kezdő tranzakciónak, az ebből fakadó bizonytalanság lehetővé teszi, hogy az ajándékozó viszonzás nélküli

²⁷ Harris, Olivia: *Economía étnica...*, i. m., 1987. 19.

²⁸ Gudeman, Stephen: *The anthropology of economy...*, i. m., 2001. 1.

²⁹ Ilyen stratégiákat jegyzett le Peruról Enrique Mayer. Lásd Mayer, Enrique: *The articulated peasant household economy...*, i. m., 2001.

³⁰ Harris, Olivia: *Ethnic identity and market relations...*, i. m., 1995.

szívességként tüntesse fel a gesztusát.³¹ Így a meghívás viszonzásának morális kötelezettsége tipikusan az ajándékcserre jellegzetességeit tükrözi, s élesen elválnak a jogi kötelezettségtől, amely csere esetén érvényesül.³²

A cambio yapája

A parasztok a *cambio* kifejezést olyan árucserére használják, amely során mezőgazdasági terményeik feleslegének egy részét cserélik el. Többféle eszköztárat is mozgósítanak, hogy megállapítsák a kicserélni kívánt javak egyenértékűségét. Ami az alapvető élelmiszereket illeti, ezek az ellenkező irányba áramlanak és viszonylag állandó, szabott árúak van. Ez az *anteabuelos* (szó szerint ősök) mértéke, amely alapján egy *abierto*³³ juh két kosár szőlőt ér, egy *chalonga* (szárított juh) egy *arroba*³⁴ kukoricaszemnek felel meg, egy zsák krumpli ugyanannyit almát ér, és három takaró szélességnyi lánagyapjukötelet három láda gyümölcsre cserélnek, hogy csak néhány példát említsünk. Néhány mértéket (például a jutaszák vagy a faláda) egymás után töltenek meg a felek; másokat (például fűzkosarat és agyagtálat) tartalmukért cserébe el is lehet cserélni. A partnerek mázsálórudat használhatnak és végrehajthatják tranzakciójukat „kiló a kiló ellenében.” ekkor minden kiló élelmiszer egyenértékű egy kiló másfajta élelmiszerral. Végezetül a javak piaci ára is hivatkozási alapul szolgálhat, habár ezt a pénzben kifejezett mértéket a kollektív erkölcs megsértésének tekintik.

Bármely módot válasszák, a felek a tranzakció feltételeit mindig azelőtt rögzítik, mielőtt a javakat kiadnák a kezükből. A *yapa* csak ezek után következhet, hogy a nagylelkűség jegyében zárja le az interakciót, és kifejezze a kölcsönös elégedettséget a csere kapcsán. *Amikor van yapa, az azt jelenti, hogy jó volt a csere úgy az egyik,*

³¹ Bourdieu, Pierre: *Le sens pratique*, i. m., 1980. 179.; Descola, Philippe: *Par delà nature et culture...*, i. m., 2005. 429.

³² Testart, Alain: *Echange marchand...*, i. m., 2001. 720.

³³ Ez a spanyol kifejezés szó szerint „nyitottat” jelent, amely egy teljes leölt állatra utal (a gyapjút is beleértve), amely középen nyitott, így belső szerveit könnyen ki lehet venni.

³⁴ Az *arroba* (spanyol) régi, az Ibériai félszigeten és Latin-Amerikában használt mértékegység, 10-16 liternek vagy 12-15 kilogrammnak felel meg. (A *ford. megj.*)

mint a másik félnek – fogalmazta meg Griselda, a fiatal állattenyésztő, aki azért járja a vásárokat, hogy segítsen a nagymamájának a tranzakcióit lebonyolítani. Elvileg bármely osztható élelmiszer képezheti a *yapa* tárgyát. Gyakorlatilag ezek általában az ajándékozó által előállított élelmiszerek közül kerülnek ki. Így a földművelők például kukoricaszemeket, dísnóbabot, gyümölcsöket vagy krumplit ajánlanak fel, míg az állattenyésztők egy kis darab *charquit* (száritott húst), egy birkafejet vagy birkalábat kínálhatnak. Ezek a kis élelmiszeradagok a cserére szánt kupacból származnak, és leggyakrabban a tranzakció tárgyát képező termékek közül kerülnek ki. Egy arrobához adott maréknyi kukorica, egy fűrt szőlő a tele kosárra, egy vagy két dió a tucatnyihoz adva összeolvad a *cambio* javaival, így már nem lehet őket később megkülönböztetni. Ebben az esetben az ajándékozott és cserélt javak ugyanakkora mértékben vannak átruházva.

Amikor az egyik fél váratlanul hozzáad az előzetesen megegyezett mennyiséghez, gesztusát néha egy hagyományos jelmondat kíséri, így hangsúlyozva ki a szándékát: *A yapával és mindennel együtt* – hallhatjuk ilyenkor. Az élelmiszer mennyiségét szavak nélkül is meg lehet növelni, ilyen esetben a gesztus hozzáértő szemmel is nehezen vehető észre. Az is elő szokott fordulni, hogy az elcserélendő mennyiségek rögzítését követően az egyik fél nyíltan kér egy kis ráadást. *Adj nekem valamit ráadásként!* – kérte az egyik partner a *cambio* során. Elvileg bárkinek módjában áll yapát kérni. *Aki kérni akar, kér.* [...] *Bármelyik a kettő közül.* – magyarázta Griselda. *A gyakorlatban tudod, kitől lehet kérni* – teszi hozzá gyorsan. Egyrészt, mert ezt a felesleget nyilvánvalóan csak *yapára* alkalmas, osztható javakkal rendelkező paraszt nyújthatja. *Nincs osztható árum* – válaszolt egy fazekas hatalmas agyagtálakkal körülvéve. Másrészt, alapvető erkölcsi szabály, mely mindig kimondatlan marad, hogy a tehetősebb partner adja bizonyítékát nagylelkűségének. Ahogy Griselda folytatta: *Vagy ha ő [a partner] szánalmat kelt benned, tudod, hogy nem fog sokat kapni azért, amije van. Miért kérnéd tőle? Inkább ő fog kérni tőled. Akinek több van, az nem fogja attól kérni, akinek kevesebb. Inkább akinek semmije sincs, az fogja kérni.* Mivel a *cambio*ban résztvevő parasztlakos társadalmi státusza viszonylag hasonló, nem kizárt, hogy mindketten ráadást adjanak. Ezek a kölcsönös megtoldások mégis kivételesek, az általános szabály szerint a *yapa* nem vár el anyagi kiegyenlítést.

Ebben az értelemben a maussi ajándék ellentéte, amely nemcsak arra kötelezi a megajándékozottat, hogy a javakat elfogadja, hanem arra is, hogy viszonzozza, különben megsérti az ajándékozót és veszélybe sodorja a kettejüköt összekötő társadalmi kapcsolatot.

A résztvevő felek gazdasági státuszán kívül a csere pontos jellemzői és a gazdát cserélő élelmiszerek is befolyásolják a *yapa* irányát és összetételét. Ez a helyzet az időjárás viszonyokkal is, amelyek meghatározzák a termés minőségét és mennyiségét. Amikor egy termék ritka lesz, mert a kereslet meghaladja az aktuális kínálatot, kevésbé valószínű, hogy *yapa* tárgyát fogja képezni, ha pedig mégis, akkor rendkívül kis mennyiségben. Fordított esetben, amikor gazdag a termés, a földművelőknek nincs ellenére, hogy megszabaduljanak a bőségesen rendelkezésre álló terménytől. A javak rossz minősége is meghatározó érv mellett, hogy ráadást kérjenek. Nehezen utasítható vissza, amikor a csere feltételeit az érintett termékek vizsgálata nélkül rögzítik. Az élelmiszer termelési helyétől megtett távolság is szerepel a visszatérő érvek közt, ahogy Lola is megjegyzi, aki szereti járni a vásárokat termésének feleslegével: *Az emberek messziről hozzák a húst. Mi is messzire visszük a terményeinket, a kukoricánkat, a krumplinkat. Persze, hogy egyesek azt mondják: „Rendben, yapát adok neked.”*

Az illendőség azt mondja, hogy ha *yapát* kérnek, adni kell. A kérést csak a másik fél megsértése árán lehet visszautasítani: *Ha kérlek tőled, adnod kell. Hogy elégedettek legyenek. Ha kérnek egy kevés krumplit, adsz nekik egy kis kupacot, és minden rendben van –* folytatta Lola. A *yapa*-adást csak kivételes esetekben utasítják el, aminek az az oka, hogy a szereplők általában tiszteletben kívánják tartani a *cambio* rejtett erkölcsét, amely alapján illetlenség hagyni, hogy a partner elégedetlenül térjen haza. Mégis előfordul, hogy a ráadást visszautasítják. Ilyen esetekben a tranzakció szélsőséges feltételek mellett jött létre: kis híja volt, hogy a csere feltételeit visszautasítsák, és még egy marék áru a tranzakciót elfogadhatatlanná tenné. *Nem adok neked yapát. Különbösen visszaadom [az árudat] –* fenyegette egy parasztasszony a cserepartnerét, aki szitkozódva hagyta ott.

Az eladás yapája

Egyes pénzügyi tranzakciók is zárulhatnak *yapával*. *Várv, adok neked yapát!* – közli a virágárusom egy ráadás csokrot nyújtva. *Adj egy levél mángold yapát a levesembe!* – kéri a vásárló, mielőtt otthagyja az utcasarkon zöldséget áruló földművest. Erre a legalkalmasabb helyszín a piac vagy a vásár, ahol mezőgazdasági javak cserélnek gazdát, s a *yapa* ilyenkor általában gyümölcsöt, zöldséget, virágot és kokát jelent. A kereskedők összekötik a *yapa*-adást a földművelőkkel. *Mi nem adunk yapát, a tulajdonosok azonban ezt megtehetik* – hártottak gyakran a kereskedők, amikor ügyetlenül *yapára* ösztönöztem őket. Tehát ez a nagylelkűség az áruk forgalomba helyezéjéhez, a *dueño*hoz, azaz a tulajdonoshoz kapcsolódik, nem pedig kereskedőhöz, aki nem „tulajdonos,” hanem inkább „viszonteladó.” *Nyáron a földművesek jönnek a piacra, s mindegy, hogy hol, leülnek, hogy áruljanak. Az a szokásuk, hogy yapát adnak. Például, ha veszel két-három tucat kukoricát, akkor felajánlanak neked még egyet vagy kettőt* – magyarázta José, aki zöldséges a piacon.

Túl a beszédmódokon, amelyek sarkítják a parasztok és kereskedők közti különbségeket, a gyakorlatok árnyaltabban működnek. A piacot alkotó bódék többségének tulajdonosa a környező (bolíviai vagy argentin) falvakból költözött be, és egyesek közülük még mindig foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel, így tartva fenn a közösséghez való tartozásukat és őslakos identitásukat. A *yapa* gyakorlata egyáltalán nem ismeretlen számukra. José maga is beismerte, hogy vele is megtörténik, hogy *yapát* ad a törzsvásárlóinak: *Az ember leginkább olyan vásárlóknak ad, akik rendszeresen visszajönnek.* És a szokásos vevők közül azoknak, akikkel az eladó olyan társadalmi kapcsolatban áll, amely független a gazdasági együttműködéstől, és amelyből előnyt kovácsolhat. Ezek azok a rokonok, komák, barátok vagy szomszédok, akik az ilyen kapcsolat miatt kötelességüknek tartják, hogy hűségesek legyenek a kereskedőhöz. Egyesek bocsánatot is kérnek a rokonoktól, ha nem volt alkalmuk náluk *költekezni*.

Ezzel szemben kivételes esetnek számít, ha egy készárukkal kereskedő ember ráadást ad. Ha még egy rágót vagy néhány grammal több cukrot kellene is adni, ha ezt valaki *yapának* nevezné, mosollyal jeleznék az ötlet képtelenségét. A nagy üzletek és

bevásárlóközpontok kollával nem kevert, „tisztá” kreol identitású tulajdonosainak értetlenkedő reakciói megerősítik, hogy ez a gesztus szimbolikusan ahhoz a kereskedelmi rendszerhez kapcsolódik, amelyben a parasztok értékesítik mezőgazdasági termékeiket.

Az ellentmondásos jelenségek: a yapa, az alku és a meghívás

A *yapa* ideális esetben a nagylelkűség fellángolásának tűnik, amely spontán módon bukkan fel a csere végén. Mégis előfordul, hogy inkább kötelességből, mint személyes akaratból történik. Vannak ugyanis, akik stratégiaszerűen használják ki az illendőség normáit haszonszerzés céljából. Az ilyenek sosem mulasztják el, hogy ráadást kérjenek, habozás nélkül lobogtatnak érveket, hogy meggyőzzék vonakodó partnerüket. A telhetetlenebbek esetleg követelőző hangot is megütnek: *Nekem nem így adtál ráadást!* – reklamált egy földművelő a csere végén. Ilyenkor az adományozó leereszkedően, a másik felet megalázva is kínálhatja az élelmiszert: *Vidd! Vidd, és ne sírj!* – mondta például egy állattenyésztő mérsékelt udvariassággal néhány ráadás birkalábat nyújtva. Mások, amikor *yapa*-adásra szólítanak fel, bevett formulákat ismételnek, melyek az elnyerhető termék mennyiségének vagy minőségének elégtelenségére utalnak. Fordított esetben a hezitáló partner meggyőzésére is szolgálhat: *Cseréj velem! Adok neked yapát!*

Mindenesetre, ilyen érvek használatakor maga a gesztus kevésbé a nagylelkűségről szól, sokkal inkább tekinthető a csere feltételeiről való tárgyalásnak. Ezáltal olyan kapcsolódó kifejezések is feltűnnek, amelyekben a *yapa* a ráadás más formáival keveredik. Ugyanis, ha a *yapát* spanyolra *aumentó*ként (ráadásként) fordítják, a két kifejezés nem teljesen fedi egymást. A *yapa* a csere végén jelenik meg, s a ráadásnak egy olyan sajátos esete, amely független az alkudozástól. Ezt magyarázta nekem türelmesen Lucio, aki feleségének segít a krumpli termesztésben, amelyet aztán a piacon eladnak, vagy a vásároknak elcserélnek:

Tegyük fel, hogy elcserélek veled például öt kiló krumplit öt kiló kukoricára. Te nem szeretnél öt kiló krumplit. Két kiló krumplit és három kiló hagymát szeretnél. Azt mondod: „Adj nekem hagymát ráadásként!” Ez nem yapa. Ez a folyamatban levő cambio kiegyenlítése. Na, mármint, ha ezen a három kiló

hagymán felül én még adnék neked három hagymát vagy egy kiló krumplit, az yapa lenne.

Így lehet ráadást kérni vagy felajánlani a csere folyamán, de csak akkor lesz *yapa*, amikor az előzetesen leszögezett *cambio* megállapodásán felül jelenik meg. Ellenkező esetben a ráadás nem *yapa*, hanem *lo justo* (az igazság), ahogy Lucio mondta, megkülönböztetve a két kifejezést. Amikor az egyik partner stratégiai magyarázatokba kezd, hogy megértesse, mennyire igazságtalan lenne, ha nem kapna *yapát*, az természetellenes és az alkudozással rokonítható, amely arra irányul, hogy a *cambio*t kiegyenlítse. Hogy visszatérjünk az Alain Testart által meghatározott kritériumokra,³⁵ amelyek szerint különbséget tehetünk, a *yapa* olyan ráadás, amelyet erkölcsi és nem jogi kötelesség motivál; ajándéknak tűnik, míg a ráadás más formái a cseréhez tartoznak. Hogy a partner *yapát* kapjon, *elég* [...], *ha kedved van adni neki, mert nem kötelező, mivel már lezártad a cambio*t – hangsúlyozta Lola.

Megtörténik, hogy az egyik partner légedetlen az előre egyeztetett kiegyenlítés megvalósításával, s ráadást követelve újra alkudozni kezd. *Na, mármost ő azt mondja: „Adj nekem ráadást! Nagyon keveset adsz nekem!” Tehát ő azt kifogásolja, hogy a folyamatban lévő cambio nem igazságos* – folytatta magyarázatát Lucio. A kötelezettséget teljesítettnek véelve a partner adhatja az élelmiszereket a *yapára* jellemző nagylelkűséggel, amelyeket úgy fogadnak, mint a szükséges részt ahhoz, hogy a csere pontosan kiegyenlített legyen. Az értelmezéseknek ez az ambivalenciája akkor is megjelenik, amikor egy edényt annyi élelmiszerre cserélnek, amennyi belefér. A majdnem megtöltöttől kezdve a színültig töltött kosárig: a partnerek elfogadják a kiegyenlítést – vagy nem fogadják el – saját megítélésük szerint. A kérdés, hogy az esetleges ráadás ilyen esetekben kiegészíti-e a javakat a megfelelő mennyiségre, vagy az ajándékozó jóindulatának jele?

Egy másik példát ad a kétértelmű szolgáltatásra a *cambio* egyik jelensége, amikor a javak kiegyenlítését kivételesen *por conciencia* (lelkiismeret szerint) állapítják meg. Ebben az esetben a javak kívül esnek a normákon, így semmilyen más mértékegység nem húzható rájuk. Tehát például egy asszony szárított birkafejeket szeretne

³⁵ Testart, Alain: *Echange marchand...*, i. m., 2001. 720.

fűszernövényekre cserélni. Két olyan termékről van szó, amelyek nincs értéke a formális piacon. Az asszony felsorolja, hogy milyen növényeket szeretne, és annyi fejet ajánl fel partnerének, amennyit egyenértékűnek vél a kapott növényekkel. *Adj ráadást!* – kéri a földművelő. A ráadás fej a tenyésztő szemszögéből kétségtelenül *yapa*, de minek tartja a földművelő? Ez is olyan átmeneti esete a *cambi*ónak, amelyben nagyon fontos a *yapa* kérése, amelyet az ajándékozó is kér, amikor rákerül a sor. Végül a *yapa* egy új, az előzőbe ágyazott *cambio* irányába fejlődik, mivel ezen a szinten duplán cserélnek, hogy egyeztessék az egyenértékűséget.

Ezekben a különböző esetekben az ajándék kérése az alku látszatát kelti. A gesztus nagylelkűsége eltűnik, újra felvetve az önzetlenség kérdését.³⁶ Amikor a ráadást egy elégedetlen partner sürgeti, akkor a cserét egyenlíti ki, így *yapa* státusza kétségessé válik. Hogy egy ilyen ajánlatot vagy kérést *yapának* kell-e tekintenünk, az függ a megnyilvánulás pillanatától, a megfogalmazás hanghordozásától és attól, hogy milyen nézőpontból tekintenek a gesztusra. Amikor nem *yapáról* van szó, a ráadás javak szerves részét képezik a kért javaknak, így lesz igazságos a csere. Ha léteznek is olyan átmeneti formák, ahol a *yapa* összekeveredik a ráadás más formáival, mint például az alkuval, kivételekről van szó és nekem nem tűnik helyállónak, hogy úgy definiáljuk, mint ami „az alkudozás része az Andokban.”³⁷

Míg néhány átadás összekeveredik az alkuval a csere fogalma alatt, mások beleolvadnak a meghívásba. A piacon, akárcsak a vásárban, meghívhatják egymást a barátok és a rokonok, hogy ételeket fogyasszanak, ezzel fejezve ki az újbóli találkozás örömét. *Kérsz egy mangót?* – kínált komaasszonyom, Genoveva, amikor találkoztunk egy vásárban. *Tessék, kóstold meg!* – bízta Don Telesforót unokahúga, aki zöldséges a piacon, miközben egy fűrt szőlőt nyújtott felé. A *yapával* ellentétben, amely szükségszerűen a cserét követi, ezek az ajándékok semmilyen esetben sem származnak múltbeli tranzakcióból, és nem is feltételeznek jövőbeli tranzakciót – habár az ajándékozó titokban remélheti, hogy gesztusa kedvező légkört teremt a cserére. Ezeket a kis, ehető ajándékokat általában a

³⁶ Caillé, Alain: *Anthropologie du don...*, i. m., 2000.

³⁷ Mayer, Enrique: *The articulated peasant household economy...*, i. m., 2001. 156.

köszönés alkalmával helyezik a másik kezébe, míg a ráadás a cserélt javak mennyiségét növeli. Mindazonáltal megtörténik, hogy a tranzakció gyorsan lezajlik, majd meghívás követi, ezáltal keveredve össze a *yapával*, amennyiben az ajándékozó semmiféle kijelentést sem tesz szándékáról. Visszatérő jelenség a *regalo* (ajándék) terminus használata a *yapára*, mely bizonyítja, hogy rokonságban áll a tőle különböző meghívással. Ugyanis a ráadásként adott javak – az egyenértékűsége, a „*justo*”-n túl, amely a *cambio* ideálja – olyan ajándékok, amelyek sajátossága, hogy egy előzetes cserébe vannak beágyazva.

Összességében a ráadás más formáival szemben, amelyek megelőzik az anyagi javak átruházását, és részt vesznek a feltételek lefektetésében, a *yapa* a cseréből ered, azonban azt nem formálja. Ez az egyik alapvető megkülönböztető tulajdonsága e kereskedelmi gesztusnak, amelyre Gell is felfigyelt az indiai piacon.³⁸ A *yapa* során átadott javak anélkül cserélnek gazdát, hogy az ajándékozónak joga lenne viszonzást kérni. Ebben hasonlatos a meghíváshoz, de ez utóbbi nem egy őt megelőző cseréből következik. Mindazonáltal amikor a szándék nincs világosan megfogalmazva, a *yapa* összekeveredhet a *cambio* feltételeinek rögzítésével vagy a meghívással. Ráadásul az egyes felek különbözőképpen értelmezhetik. Végző soron *minden a szándéktól függ* – foglalja össze Lucio.

A yapa társadalmi performativitása

Amikor a *yapa* lezárja a *cambiót*, akkor arról tanúskodik, hogy a csere örömet szerzett. A ráadásként felajánlott javak a jövőbeli találkozások ígérését is hordozzák: valószínű, hogy a résztvevő felek kiváltságos partnerekké válnak, akik a későbbi vásárok alkalmával keresni fogják egymást. Ugyanis hogy kedvező interakciós kereteket biztosítsanak maguknak, a *cambio* résztvevői igyekeznek megismételni a számukra hasznot hajtó tranzakciókat, és az anyagi javak forgalma, valamint az őket kísérő szóbeli kommunikáció által igyekeznek szoros társadalmi kapcsolatot kialakítani. A cserekereskedelmekre jellemző közös társadalmi dinamikáról van itt szó: e rendszerek eredményes működése a tranzakciók helyére és

³⁸ Gell, Alfred: *The market wheel...*, i. m., 1982. 486.

időszakaszonkénti ismétlődésére, valamint az elérhető javak természetére és mennyiségére vonatkozó információ hatékony közvetítésén alapszik. Az erre a kommunikációra irányuló társadalmi kapcsolatok hozzájárulnak a költségek lenullázásához, amelyeket különben az egyidejű közvetlen cserék során igényelt szükségletek egybeesése hozott létre.³⁹

A *yapa* egy új kapcsolati alakzat első lépéseként fogható fel, hiszen azzal, hogy a nagylelkűség nyomaait mutatja, amely a tranzakcióban résztvevő szeretett személyek privilégiuma, szorosabbra fűzi a partnerek közti köteléket.⁴⁰ *Igen, mindig többet adunk azért, hogy jövőre barátok legyünk. Látja? Adok neki ráadást, így jövőre több húst fog adni és ismerni fogjuk egymást* – magyarázta Perfecto az éves vásárban, amikor néhány gyümölcsöt tett ráadásként ahhoz a mennyiséghez, amelyben a tenyésztővel megegyezett. Ily módon a *yapa* utat nyit a *desconocido* (ismeretlen) felől a *conocido* (ismert) felé, így az akár *amigóvá* (baráttá) is válhat. Ha a partnerek megbecsülik egymás értékeit, továbbá az élelmiszereket, amelyeket kölcsönösen megkívánnak, akkor esetleg még műrokonság jellegű kapcsolatot is létesíthetnek mint *compadresek* (komák). E három esetben privilegizált cserepartnerekről van szó, ahol a kapcsolat átlépi a szigorú gazdasági kereteket. Ami a társadalmi kapcsolat súlyát illeti, az változik, és ezzel együtt a partnerek közti kötelezettségek és elvárások is. A kapcsolat minősége és az ebből eredő bizalom közvetlenül visszahat a gazdasági cserék minőségére: a hűséges barátok minden találkozáskor a termés legjavára számíthatnak. Noha csak ritkán valósul meg, a műrokonságra ideálként tekintenek, mivel örök bizalmat és együttműködést ígér a tagok között.

A szakosodott kereskedőkkel, leggyakrabban városi környezetben lebonyolított interakciók keretében előfordul egy másik kapcsolati forma, amelyet a *yapa* táplál: a *casero* vagy *casera* (szó szerint: otthonról), amely a vásárló és a barát határán mozog. Ugyanis a *yapával* folytatódó eladásokat általában a gazdasági

³⁹ Anderlini, Luca – Sabourian, Hamid: *Some notes on the economics of barter...*, i. m., 1992.

⁴⁰ Ezzel ellentétben a nem szívesen adott vagy megtagadott *yapa* következménye a visszautasított ajándékkal rokon. A váratlan tiltakozás vagy húzódozás árnyékot vet a ráadás minőségére, bizonytalan jellegére utal és eltávolítja az elégedetlen partnereket.

megfontolásokon túlmutató barátságos beszélgetés kíséri. Az eladó a ráadás felajánlásával törzsvásárlói kört próbál kialakítani, nemcsak a vevők számára előnyös cserékkel és azzal, hogy így megkülönbözteti magát a konkurenciától, hanem azáltal is, hogy a köszönéssel és az információcserével személyessé teszi az interakciót. Az ebből adódó kapcsolati alakzat érezhetően ellentétben áll azzal a „személytelen, leegyszerűsített, elnagyolt és szigorúan üzleti szempontú” kapcsolattal, amely abban az esetben jön létre, amikor az eladó ismeretlen.⁴¹

Példaként álljon itt egy La Paz-i származású kokakereskedő asszony esete. Szükség boltjában rendezkedett be, ahol körben állnak a kasszék, amelyekre a kiszolgálásra váró vásárlók ülnek. Még úgy is, hogy időnként eltéveszti, szereti vevőit a nevükön szólítani és a családjukról kérdezni. Ezeket sosem mulasztja el: *Szia, casera! Hogy van a kisfiad?* – kérdezte Don Telesforo tenyésztőt, aki jókedvűen várt a kokahalmok között. A párbeszéd folytatódott mialatt az asszony kimérte a kívánt adagokat, minden egyes csomaghoz hozzátéve egy árumintát *yapaként*. Don Telesforo havonta ellátogat *caserájához*, és amikor zárva találja az ajtót, azon nyugtalanodik, hogy így a konkurenciához kell majd fordulnia. Ezt a kಿತartást látva meglepett, amikor azt hallottam, hogy ez a hűség abból a néhány kokalevélből ered, amelyet az eladó minden fél kiló megvásárolt koka mellé adott. *Vásárláskor. Ő az egyetlen, aki yapát ad.* – mondta, amikor megkérdeztem, hol ismerték meg egymást.

Egy napon, amikor Don Telesforót kerestem, megkérdeztem a *caseráját*: *Igen, ismerem. Ő az egyik vásárlóm* – válaszolta az asszony. Ez a kétoldalú kapcsolat kifejezi a partnerek kölcsönös hűségét. Ezzel a személyes bánásmóddal a kereskedő biztosítja készleteinek eladását, míg a vásárlók megvédik magukat az *engaño* (szó szerint: csalás) ellen, amely az idegenek közti gazdasági tranzakciók esetén fenyeget. Ez a bőkezűség pozitív morális töltetet ad a cserének azáltal, hogy megváltoztatja a telhetetlen kereskedő képét, amely a parasztnak az etnikailag rendkívül sokszínű piacról alkotott elképzeléseit uralja. Ez a kis ráadás a kereskedő jóindulatának jele, akinek a jósága nem az általa megszabott ártól függ, hanem attól a képességétől, hogy a profitszerzést és a

⁴¹ Mayer, Enrique: *The articulated peasant household economy...*, i. m., 2001. 163.

nagylelkűséget kombinálja. Meg kell jegyeznem, hogy a *casero*ók számára fenntartott jóindulatú elbánás ellentétben áll az állandó panaszokkal, amelyet az átutazóban levő argentinok – és általában a turisták – hangoztatnak, miszerint a kollák, vagyis akiket ők annak tekintenek, kelletlenül szolgálták ki őket.

Végeredményben, legyen bármilyen a csere alakzata, amelybe beágyazódik, a *yapa* elősegíti a partnerek közit kapcsolat személyesebbé válását, emellett kedvező társadalmi keretet biztosít a tranzakcióik megvalósulásához. *Yapát* adva és kapva a felek kölcsönösen kifejezik a csere megisméltésére vonatkozó vágyukat. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az meg is fog valósulni. Ez az ajándék inkább „a jövőre vonatkozó szimbolikus figyelemfelkeltésként”⁴³ működik, kifejezve annak a vágyát, hogy ezt a gazdasági kapcsolatot, az „összejátszást” egy időtlen társadalmi kötelekbe ágyazzák. Azon felül, hogy katalizátorként hat az ismeretlen partnerek közti társadalmi kapcsolat kialakulásában, néhány nagylelkű ráadás már korábban is létező társadalmi kapcsolatra és az abból eredő morális kötelezettségekre utalhat. Ez a transzfer tehát a felek által fenntartott baráti, mű- vagy valódi rokonsági, vagy *casero* típusú kapcsolatok gazdasági kifejeződése; amelynek értelmében a felek kölcsönös kötelekése, hogy a cserében megegyezzenek.

A yapa mint a kulturális hovatarozás implicit mutatója

Ezek a társadalmi-szimbolikus tékek megkülönböztetik a *yapát* a neki megfeleltethető, Andokon kívüli jelenségektől. Az indiai kereskedők ajándéka kapcsán Gell kijelenti, hogy azok hozzájárulnak a hierarchikus viszonyok jelöléséhez azáltal, hogy „a vásárlót a kereskedő ajándékában [l'argesse] részesülő személy pozíciójába” helyezik.⁴⁴ Míg a *pura kiana* megerősíti a társadalmi kategóriák közt fennálló hierarchikus viszonyokat, az Andokban az ajándéknak a különböző társadalmi helyzetű partnerek közti együttműködést kell biztosítania. A *yapa* a tranzakciók személyessé tételére törekszik, ebben is különbözik a *pura kiana*tól, amelynek hatékonyságát az indiai piac anonimitása adja. Ez a tény jól mutatja,

⁴³ Losonczy Annamária szóbeli közlése

⁴⁴ Gell, Alfred: *The market wheel...*, i. m., 1982. 486.

hogy a kereskedők ráadásának társadalmi működése aszerint a kulturális kontextus szerint változik, amelybe azok beágyazódnak. Amellett, hogy egyének közti kapcsolatot fejez ki, a *yapa* ezáltal a felek közös kulturális hovatartozását is megjeleníti.

Gudeman szerint az ajándék „a csoport határainak áthágása,”⁴⁵ kísérlet a közösség kitágítására. A *yapa* esetében a mezőgazdasági termékek minden darabja, amelyet egy partner ingyen ajánl, egyszerre jelenik meg egy létező közösség kivonataként és egy lehetséges egybefoglaló entitásként, az elképzelt közösség alkotóelemeként.⁴⁶ Ennek az ajmara eredetű terminusnak a használatával az ajándékozó tulajdonképpen a kulturális intimitást idézi meg, amelyen a megajándékozottal osztoznak. Ez az intimitás nemcsak a nyelvi aspektusra, hanem a *yapa* etikettjére, az általa jószolt kapcsolati alakzatra és az általa feltételezett gazdasági erkölcsre is vonatkozik. Ezek miatt a sajátosságok miatt ez a gesztus pontosan jelzi az identitást egy olyan a kontextusban, amelyben a kreolizáció folyamata a kulturális hovatartozást különösen elmosódottá és dinamikussá teszi.

Pontosabban a *yapa* társadalmi performativitása meghaladja a tranzakció interakcionális keretét, felidézve a cserében résztvevők azonosulását egy sajátos kulturális entitással, amely az Északi-Andokhoz kapcsolódik, és ellentétben áll az Argentínában országosan domináns kreol identitással, amelyet a *yapa* e hívei szintén magukénak vallanak. Ez a gazdasági intézmény jelzi a partnerek közös kulturális hovatartozását, akik egyébként olyan identitáskategóriákat használnak, amelyek inkább a különbségeket jelenítik meg (falusai vagy városi, *puneños* vagy *quebradeños*, állattenyésztő vagy földművelő, bolíviai vagy argentin és így tovább). A partnerek a *yapát* átnyújtva egy olyan implicit kulturális egységet tapasztalnak meg, amelyet az etnikai kategorizálás (úgy a hatalom által felülről megszabott, mint alulról kezdeményezett formában) nem képes szavakba önteni.

⁴⁵ Gudeman, Stephen: *The anthropology of economy...*, i. m., 2001. 192.

⁴⁶ Uo. 88.

Összefoglalás

A tanulmányban amellet érveltem, hogy a *yapa* a ráadás egy olyan formája, amely az ajándék kategóriájába tartozik. Ez a nagylelkűség ideális esetben a tranzakcióval való elégedettséget fejezi ki, illetve a vágyat, hogy később megismételjék. Ha nem is várnak el hasonló ellenszolgáltatást, azért ezek az ajándékok nem teljesen ingyenesek,⁴⁷ az ajándékozó reméli, hogy ennek következtében később kedvező tranzakciók során juthat majd másfajta élelmiszerekhez. Ebben az értelemben a *yapa* célja közelíti az árucseréhez, amely lehetővé teszi az eltérő és általában lényegüket tekintve összehasonlíthatatlan tárgyak cseréjét.⁴⁸ Ugyanakkor a *yapa* az önzetlenség légkörével ruházza fel az őt megalapozó cserét. Az interakció, ami így létrejön, nemcsak a felek által birtokolt anyagi javakkal való kölcsönös elégedettséget, hanem ezek szubjektív értékével való kölcsönös elégedettséget is bizonyítja.⁴⁹ Ez az interakció vagy egy új kapcsolati alakzatot létesít, amely a még ismeretlen felek közti szövetkezés vágyát jelképezi, vagy egy már létező társadalmi kapcsolat fenntartásához járul hozzá, annak megtestesítőjeként. Ebben az esetben maguk a gazdasági tranzakciók az egyének (barátok, *caserók*, valódi vagy műrokonok) közti társadalmi kapcsolatok és az ebből eredő kötelezettségek megvalósulásai [*enactment*]. Így ebben az andokbeli gazdaságban egy társadalmi kapcsolat „megvalósulását” inkább úgy kell elképzelni, mint a megkülönböztetés kritériumát a különböző tranzakciók között, amelyben a parasztok részt vesznek.

Yapát adva a partnerek gazdasági erkölcsük egy alapvető vonását nyilvánítják ki: a szoros társadalmi kapcsolatok úgy tűnnek fel, mint egy bonyolult gazdasági körforgás eszköze és célja. A baráti nagylelkűség és a gazdasági érdek kibogozhatatlanul összefonódik. *Szeretetből adunk ráadást, hogy több vevőnk legyen* – mondta egy kereskedő a vásárban. Gudeman terminológiáját használva a *caserók* azáltal, hogy ráadást ajánlanak fel, bizonyítják, hogy képesek kiterjeszteni közösségüket, ugyanakkor a kereskedelemre jellemző

⁴⁷ Parry, Jonathan: *The Gift...*, i. m., 1986.

⁴⁸ Hugh-Jones, Stephen – Humphrey, Caroline (eds.): *Barter, exchange and value...*, i. m., 1992. 9.

⁴⁹ Geffray, Christian: *Trésors...*, i. m., 2001.

profitra is szert tesznek. Ezeket a ráadás javakat a cseréhez kapcsolódó kis ajándékoknak is tekinthetjük, amelyeket egyszer képzeletben, máskor ténylegesen is bevesznek a gazdaság közösségi illetékességébe. A tény, hogy a személyes érdekeket a haszonelvű tranzakció keretein belül átmenetileg figyelmen kívül hagyják, tulajdonképpen a partnerek egyazon elképzelt közösséghez tartozását szilárdítja meg, mivel a *yapa* a feleket e gyakorlatot ismerő ajmara és kecsua parasztokként és kereskedőkként azonosítja. Ily módon a *yapa* a kulturális hovatartozás megvalósulása [*enactment*], amely túlmutat az „etnikai gazdaság” horizontján.⁵⁰ Az ebből eredő tranzakciók megerősítik, hogy a csere – a piaci csere is – működhet az identitás jelzőjeként, és bizonyítják, hogy ráadásul egy, a beszédben elmosódó hovatartozást is kifejezhet.

Fordította: Szijártó Éva. A fordítást az eredetivel egybevetette Gayer Veronika és Zakariás Ildikó.

Irodalomjegyzék

- Absi, Pascale: Il ne faut pas mélanger les fortunes. Travail, genre et revenus chez les commerçantes de Potosi. In: Hernandez, Valeria – Ould-Ahmed, Pépita – Papail, Jean – Phélinas Pascale (eds.): *Turbulences monétaires: L'Amérique Latine dans une perspective comparée*. Paris, L'Harmattan, 2007. 355–393.
- Anderlini, Luca – Sabourian, Hamid: Some notes on the economics of barter, money and credit. In: Hugh-Jones, Stephen – Humphrey, Caroline (eds.): *Barter, exchange and value*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992. 75–156.
- Appadurai, Arjun: Az áruk és az érték politikája. In: *Replika*, 2008, 63. szám, 61–105.
- Banks, Marcus: *Ethnicity: anthropological constructions*. London, Routledge, 1996.
- Bloch, Maurice – Parry, Jonathan (eds.): *Money and the morality of exchange*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

⁵⁰ Harris, Olivia: *Economia etnica...*, i. m., 1987.

- Bourdieu, Pierre: *Le sens pratique*. Paris, Les Éditions de Minuit, 1980.
- Buchard, Roderick E.: Coca y trueque de alimentos. In: Alberti, Giorgio – Mayer, Enrique (eds.): *Reciprocidad e intercambio en los andes peruanos*. Lima, Instituto de Estudios Peruanos, 1974. 209–251.
- Caillé, Alain: *Anthropologie du don. Le tiers paradigme*. Paris, Desclée de Brouwer, 2000.
- Carrier, James G.: The gift in theory and in practice in Melanesia: a note on the centrality of gift exchange. In: *Ethnology*, 1992, 2. szám, 185–193.
- Chapman, Anne: Barter as a universal mode of exchange. In: *L’Homme*, 1980, 3. szám, 33–83.
- Daniels, Inge: The “social death” of unused gifts: surplus and value in contemporary Japan. In: *Journal of Material Culture*, 2009, 14. szám, 385–405.
- Descola, Philippe: *Par delà nature et culture*. Paris, Gallimard, 2005.
- Dilley, Roy (ed.): *Contesting markets: Analyses of ideology, discourse, and practice*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1992.
- Ferraro, Emilia: Culture and economy: The case of milk market in the Northern Andes of Ecuador. In: *Ethnology*, 2006, 1. szám, 25–39.
- Flores Ochoa, Jorge A. – Najar Vizcarra, Yemira D.: El Likira. Intermediario ambulante en la cordillera Canchis. In: *Antropología Andina*. 1976, 1–2. szám, 125–135.
- Geffray, Christian: *Trésors. Anthropologie analytique de la valeur*. Strasbourg, Arcanes, 2001.
- Gell, Alfred: The market wheel: symbolic aspects of an Indian tribal market. In: *Man*, 1982, 3. szám, 470–491.
- Godelier, Maurice: *L’énigme du don*. Paris, Fayard, 1996.

- Gregory, Chris A.: *Gift and commodities*. London, Academic Press, 1982.
- Gudeman, Stephen: Ethnicity, markets and migration in the Andes (recenzió). In: *American Anthropologist*, 1997, 1. szám, 191–192.
- Gudeman, Stephen: *The anthropology of economy. Community, market and culture*. Oxford, Blackwell, 2001.
- Harris, Olivia: *Economia etnica*. LaPaz, Hisbol, 1987.
- Harris, Olivia: The earth and the state: the sources and meaning of money in Northern Potosi, Bolivia. In: Bloch, Maurice – Parry, Jonathan (eds.): *Money and the morality of exchange*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989. 232–268.
- Harris, Olivia: Ethnic identity and market relations: Indians and mestizos in the Andes. In: Larson, Brooke – Harris, Olivia – Tandeter, Enrique (eds.): *Ethnicity, markets, and migration in the Andes*. London, Duke University Press, 1995. 351–390.
- Hart, Keith: Heads or tails? Two sides of the coin. In: *Man*, 1986, 4. szám, 637–656.
- Hugh-Jones, Stephen – Humphrey, Caroline (eds.): *Barter, exchange and value*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- Humphrey, Caroline – Mandel, Ruth (eds.): *Markets and moralities. Ethnographies of postcolonialism*. Oxford, Berg, 2002.
- Karasik, Gabriela: Cultura popular e identidad. In: Teruel, Ana A. – Lagos, Marcelo (eds.): *Jujuy en la historia. De la colonia al siglo XX*. Jujuy, Editorial de la Universidad Nacional de Jujuy, 2006. 467–489.
- Kopytoff, Igor: A dolgok kulturális életrajza: a kommodifikáció mint folyamat. In: *Replika*, 2008, 63. szám, 107–129.
- Larson, Brooke: Andean communities, political cultures and markets: The changing contours of a field. In: Larson, Brooke – Harris, Olivia – Tandeter, Enrique (eds.): *Ethnicity, markets, and migration in the Andes*. London, Duke University Press, 1995. 5–53.

- Lecoq, Patrice: Caravanes de lamas, sel et échanges dans une communauté de Potosi, en Bolivie. In: *Bulletin de l'Institut Français des Etudes andines*. 1987, 3–4. szám, 85–96.
- Lehmann, David (ed.): *Ecology and exchange in the Andes*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982.
- Malinowski, Bronislaw: *Les Argonautes du Pacifique occidental*. Paris, Gallimard, 1989.
- Marx, Karl: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. Budapest, Szikra Kiadó, 1955.
- Mauss, Marcel: Tanulmány az ajándékról. Az ajándékesere formája és értelme az archaikus társadalmakban. In: Uő: *Szociológia és antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 193–338.
- Mayer, Enrique: *The articulated peasant household economy*. Boulder, Westview Press, 2001.
- Parry, Jonathan: The Gift, The Indian Gift and the “Indian Gift”. In: *Man*, 1986, 2. szám, 453–473.
- Platt, Tristan: Le calendrier économique des Indiens de Lipez en Bolivie au XIXème siècle. In: *Les annales*, 1987, 3. szám, 549–576.
- Polanyi, Karl: The economy as instituted process. In: Arensberg, Conrad M. – Polanyi, Karl – Pearson, Harry W. (eds.): *Trade and market in the early empire*. Glencoe, Free Press, 1957. 243–269. [A gazdaság mint intézményesített folyamat In: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat, Budapest, 1976, 228–251.]
- Rivière, Gilles: Évolution des formes d'échange entre altiplano et vallées. L'exemple de Sabaya, Bolivie. In: *Cahier des Amériques Latines*, 1979, 20. szám, 147–158.
- Sahlins, Marshall: *Age de pierre, Age d'abondance. L'économie des sociétés primitives*. Paris, Gallimard, 1976.
- Simmel, Georg: *A pénz filozófiája*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

Sneath, David: Transacting and enacting: Corruption, obligation and the use of monies in Mongolia. In: *Ethnos*, 2006, 1. szám, 89–112.

Sturzenegger-Benoist, Odina: *L'Argentine*. Paris, Karthala, 2006.

Testart, Alain: Echange marchand, échange non marchand. In: *Revue française de sociologie*, 2001, 4. szám, 719–748.